AIO JOURNAL

GLÖMDA VÄRLDAR Nr 17

ART INSIDE OUT

Stina Edblom / Davor Abazovic / Katarina Bonnevier / Linda Fagerström / Kayo Mpoyi / Katarina Pirak Sikku / Klara Ström / Danielle Cudmore

→ Tjolöholms slott. Fotograf: Ann Eringstam

→ Besatta lekar och jag leker besatt (performance, 2024), Klara Ström. Fotograf: Hendrik Zeitler

INNEHÅLL

Förord
Stina Edblom 5

Folklore i samtiden
Davor Abazovic 6

En hund begravd
Katarina Bonnevier 12

Glömda världar
Linda Fagerström 20

Myten och Tjolöholm
Kayo Mpoyi 28

Mörker, är det något att vara rädd för?
Katarina Pirak Sikku 44

Besatta lekar och jag leker besatt
Klara Ström 50

Att se dubbelt
Danielle Cudmore 56

FÖRORD

Stina Edblom, konstnärlig ledare,
Art Inside Out

Hösten 2023 gick Art Inside Out ut med en öppen inbjudan till konstnärer att medverka i det konstnärliga residenset *Glömda världar*. Utifrån svindlande 1400 ansökningar bjöds skulptören Tilda Lovell och videoanimatören Karin Drake, målaren Jesper Thour, fotografen Ann Eringstam samt författaren och konstnären Kayo Mpoyi, in till att medverka i residenset som under våren 2024 genomfördes på Tjolöholms slott utanför den halländska kuststaden Kungsbacka.

Under våren arbetade konstnärerna med nya verksproduktioner som sommaren 2024 visades i utställningen *Glömda världar*. Med utgångspunkt i Tjolöholms fantastiska slott och omgivningar utforskade utställningen nya gestaltningar av verkligheten – i gränslandet mellan myt och verklighet, det vardagliga och det fantastiska, dåtid och nutid.

→ Vernissage för utställningen Glömda världar. s.4.
Fotograf: Hendrik Zeitler

→ Tilda Lovell under residenset Glömda världar. s.3.
Fotograf: Stina Edblom

De senaste 150 åren har vi levt i ett alltmer modernt och sekulariserat samhälle. Det är ett samhälle som på många sätt värderat rationalitet, vetenskap och tekniska framsteg på bekostnad av en kontakt med det intuitiva och oförklarliga – allt det som ligger bortom sådant som kan studeras, mätas och kategoriseras. Redan i slutet av 1800-talet beskrev filosofen Max Weber det som en avförtrollningens tid. Samtidigt ser vi idag en växande motrörelse till tidens avförtrollning, inte minst i framväxten av nya konspirationsteorier, i fake news och alternativa fakta. Men också i ett annat, och för oss i det här sammanhanget, mer intressant sökande – tillbaka till naturen, till nya queera livsvärldar, och i ett nytt intresse för den nedärvda kunskap och etik som sägnernas väsen och berättelser förmedlade.

I det här numret av AIO Journal får vi följa konstnärernas arbeten och ta del av texter och konstnärliga bidrag som ger en djupdykning i Tjolöholms historiska miljöer, om relationen mellan det synliga och osynliga, men också i ett existentiellt utforskande av verklighetens olika dimensioner och vår roll i dem. Vilka värden skapas när vi återupprättar kontakten med den besjälade naturen och allt det oförklarliga som omger oss?

Stort tack till alla medverkande och ett särskilt tack till Tjolöholms slott!

FOLKLORE I SAMTIDEN

Davor Abazovic, kulturproducent, Art Inside Out

Gastar och mylingar. Jättar och troll. Sjöråa, lyktkarlar, varulvar och häxor. Halland, liksom stora delar av Sverige, kryllar av gamla skrönor, sägner och myter om övernaturliga varelser och fenomen. Det är berättelser och vittnesmål som traderats i generationer och blivit del av ett kulturhistoriskt arv.

I bondesamhället var naturens väsen ett levande inslag i vardagslivet och gav uttryck för våra rädslor, omsorger och moraliska dilemman. Havet, sjöarna och de djupa skogarna var portaler till det okontrollerbara – en gräns mellan det vardagliga och det övernaturliga, där människan endast var en tillfällig besökare som avkrävs respekt och vördnad. I skymningstimmen blev det otänkbara möjligt.

I det moderna samhällets tidevarv blev sägnernas plats i det vardagliga mindre påtaglig. Industrialisering, kapitalism och vetenskapliga framsteg ledde till att vi fjärmades från tron på den besjälade naturen och de djupare dimensionerna av att vara människa. Samtidigt har det övernaturliga aldrig upphört att fascinera. Berättelserna om det okontrollerbara fortsatte att frodas, men förpassade till en mer egen, parallell, värld.

Nu, i en tid av post-globalisering som präglas av klimathot, militära upprustningar, digitala trollfabriker, strömmar av skärmar och selfies, tycks den besjälade naturen, det magiska och ockulta, ha fått en annan betydelse som lockar våra fantasier och begär i sökandet efter människans inre väsen. Global mobilisering inför miljö- och klimathot, tillsammans med en växande längtan efter ett liv i samklang med naturen, har bidragit till att skogen och dess inneboende mystik, kunskap och kraft blivit en eftertraktad tillflyktsplats – långt bort från stadslivets larm. Det övernaturligas närvaro i våra liv utgör nu en gränsöverskridande lek med verklighetens möjligheter och pekar mot nya världar där könsroller, skönhetsideal, synen på gott och ont, fint och fult, vi och de Andra står i upplösning.

Art Inside Out har under 2024 dykt ner i ett konstnärlig undersökande kring vilken roll det irrationella, fantastiska och magiska har idag och hur det tar sig uttryck. Den här publikationen är ett vidare steg i den undersökningen.

*

Under våren bjöds konstnärerna Jesper Thour, Kayo Mpoyi, Ann Eringstam, Karin Drake och Tilda Lovell in till det konstnärliga residenset *Glömda världar* för att skapa nya platsspecifika verk för en utställning med samma namn. Det konstnärliga utforskandet kopplades till Tjolöholms slott – en fantasieggande plats, skapad med inspiration från *Arts & Crafts*-rörelsen med inslag av nationalromantik. Förlagt på en halvö i Kungsbackafjorden har Tjolöholm, färdigbyggt 1904, rika kopplingar till nordisk och keltisk folklore. Det avspeglar sig i både den svindlande natur som omger slottet och i själva slottsmiljön, där väsen-liknande figurer och magiska djur lekfullt införlivats i såväl interiör som exteriör. Men Tjolöholm är mer än ett slott. En liten by av röda stugor byggdes också, och fungerade som arbetarbostäder åt tjänstefolket, liksom en kyrka och en samlingslokal. Även skogen och havet som omger slottet och byn sätter sin prägel på området. De bär på historier med ingångar till världar som funnits på platsen långt innan själva slottet byggdes.

Att vi ville ta oss an de olika lagren av Tjolöholm, och dess historia, stod tydligt från början. De förstärktes än mer under residensets inledande veckor när de fem inbjudna konstnärerna tog del i ett gemensamt program, med kulturgeografiska vandringar på slingrande skogsstigar och fördjupande samtal om den besjälade naturen. Därefter gav sig konstnärerna in i en gränsöverskridande lek för att föreslå nya gestaltningar av verkligheten. Med olika konstnärliga metoder och uttryck – fotografi, måleri, skulptur, ljud, videoprojektioner och Augumented Reality – utforskade de fem konstnärerna nya arbetssätt i sina praktiker och skapade plastspecifika verk som samtidigt kommenterar Tjolöholms olika lager.

→ Jesper Thour under residenset Glömda världar.
Fotograf: Davor Abazovic

Jesper Thour arbetar med ett måleri som förflyttar sig ut i rummet, där olika varelser och människogestalter i associativa berättelser navigerar hierarkier, sociala koder och utanförskap. Thour vill få besökarna att agera med konsten snarare än att bara betrakta den utifrån. I installationen *Om de vaknade*, som består av ett fyrtiotal skulpturala målningar i varierande storlekar och format, och med skogen som kuliss, lät Jesper Thour olika väsen, djur och karaktärer möta oss längst med en naturstig i parken intill slottet. Genom att ge de gamla sägnernas varelser och väsen

nytt liv undersöker Thour vårt förhållande till skogen, då och nu, och vad som händer om vi låter leken, fantasin och vilsenheten leda oss närmare naturen igen.

Tilda Lovell arbetar med skulptur och installationer. Hennes konstnärliga universum är ofta drömskt och vindlande, inte sällan med en något skrämmande och hotfull underton. Karin Drake är filmare och animatör med ett särskilt intresse för film- och videohistoria och dess likheter då och nu – från 1800-talets förfilmiska tekniker till rörlig bild av idag. Deras gemensamma konstverk är inspirerade av Tjolöholms slotts inredning av trä- och stenvarelser, av formerna i naturen som omger slottet, liksom andra element från slottets interiör. Med titlar som *Pianola Dancers, The Conjuring Darkroom, Gault* och *Gargoyle Gym* bildar verken lekfulla illusioner, förvrängningar och fantasisprång. Genom skuggspel, projektioner, skulpturer av lokal blålera och AR gläntar konstnärerna på dörrar till en annan verklighet, mellan dröm och vakenhet, ljus och mörker.

Ann Eringstams storskaliga fotografier öppnar upp en bildvärld där realism och fantasi möts. I sina bildserier utforskar Eringstam ofta sökande efter identitet och de roller vi intar på grund av kultur, normer eller media. Fotoserien *Mellan tidens skikt* tillkom under höst, vinter och vår på Tjolöholm. I fotografierna undersöker Eringstam det sublima i både Tjolöholms naturomgivningar och slottets interiörer. Bilderna ger känslan av att vara närvarande i en annan dimension och befinna sig i en tid bortom vår förståelse.

Kayo Mpoyi är konstnär och skönlitterär författare i vars arbete myter, sägner och det övernaturliga är ständigt närvarande och utgör en självklar del av vardagslivets glädjeämnen och vedermödor. *Sådant vi berättat för skogen* är ett mångfacetterat verk som består av träreliefer, skulpturala element och ljudinspelningar, som placerades på och band ihop tre olika platser i arbetarbyn – en av stugorna, fru Dicksons kyrkstig och slottskyrkan. I sin helhet skapar verket en ursprungmyt om trauma som ärvs i generationer och om att vara bevandrad i förlustens språk.

→ Kayo Mpoyi under residenset Glömda världar.
Fotograf: Davor Abazovic

*

I den här publikationen får ni ta del av konstnärernas verk tillsammans med sex nyskrivna bidrag som tar oss på en vandring genom olika glömda eller gömda världar; inom litteraturen, konsten och arkitekturen såväl som i det egna existentiella sökandet. Texterna vidgar perspektiven och samtidigt bekräftar att vi alltid fascinerats av det som händer i gränsen mellan det vardagliga och det okända. Men våra sätt att närma oss det främmande har tagit sig olika uttryck genom tiderna. Texterna uttrycker

också en undran kring vad vi väljer att uppmärksamma på olika platser. Och att det kanske är i just skymningstimmen som sökandet efter människans inre väsen alltid varit som starkast.

Katarina Bonnevier, arkitekt och konstnär, tar oss med på en spökvandring genom Tjolöholm, som samtidigt blir ett slags arkitekturanalys i texten ”En hund begraven”. Författaren iklär sig rollen av en varelse, som inte nödvändigtvis är mänskligt. Den vandrar genom en värld där det bakom den stillsamma ytan lurar något som förträngts och vill hitta ut.

Konstkritikern Linda Fagerström reflekterar kring de konstverk som visades i utställningen *Glömda världar*. Hon söker förmedla en bild av både de enskilda konstnärernas bidrag och den helheten som utställningen skapar, samt vilka diskussioner som uppstår i möten mellan samtidskonsten och en plats som Tjolöholm.

Kayo Mpoyis bidrag till publikationen, ”Myten och Tjolöholm”, är en essäistik och poetisk reflektion om de myter som skapas och befästs kring kulturhistoriska platser och är kopplat till hennes konstverk *Sådant som vi berättat för skogen*. Mpoyi visar hur våra personliga erfarenheter och de berättelser vi ärver och bär på kan ge oss styrka att skaka om gamla myter och frambringa andra och mer komplexa historier som speglar vår egen tid och tanke.

I ”Mörker, är det något att vara rädd för?” låtar konstnären Katarina Pirak Sikku oss ta del av en väv av personliga betraktelser som bottnar i hennes samiska familjehistoria. I korta episoder beskriver Pirak Sikku vardagliga möten med sådant som många inte tror kan finnas på riktigt och reflekterar kring sin rädsla för mörker. Men också frågan om det går att skriva om de här sakerna kommer upp till ytan. Det är något som berättas, skriver Pirak Sikku, men kanske inte offentligt.

Konstnären Klara Ström presenterar ett utdrag ur manuset till ett specialskrivet performanceverk, med titeln *Besatta lekar och jag leker besatt*, som hon uppförde under invigningen av utställningen *Glömda världar*. En liturgisk berättelse förklädd i en röstbaserad föreställning. En fysisk och andlig vandring som band samman slottet och skogen, ledd av en lockande och samtidigt motbjudande varelse. Här står texten i dialog med fotografen Hendrik Zeitlers bilder av performanceverket.

Litteraturvetaren Danielle Cudmore tar oss på en resa över en längre tidsrymd i sin essä ”Att se dubbelt”. I en litteraturhistorisk exposé som sträcker sig från tidigt 1300-tal fram till våra dagar visar Cudmore hur olika författare och tänkare beskrivit de osynliga och förhållandet mellan konst och förtrollning. Här finns också frågan om det är någon skillnad mellan de immateriella världarna i medeltida skildringar av älvornas och naturväsens liv och dagens digitala värld. Men för att få skåda in i osynliga världar kan det behövas ett så kallat ”Second sight”.

Och är det inte just ett slags dubbelseende som konst — all slags konst — kan bidra till?

EN HUND BEGRAVD

Katarina Bonnevier, arkitekt och konstnär

”I dagsljus och rätt sansad, även om mina gamla bekanta Vreden och Smärtan flimrar under varsitt ögonlock, kliver jag så in i slottet. Samtidigt känner jag hur något litet, energiskt springer in före mig.”

I en arkitekturanalys och en spökvandring iklär sig Katarina Bonnevier rollen av en gränsöverskridande varelse och vandrar genom Tjolöholms värld där det bakom den stillsamma ytan lurar något som förträngts och vill hitta ut.

Den ligger väl inplacerad, den grå borgen i granit, på höjden av en kulle men ändå inbäddad i grönskans vila. Det är en dag i maj 2024. När jag nalkas byggnaden får jag trots den frodiga försommardagen en känsla av död. Tjolöholms slott reser sig som ett gravhus på en begravningsplats. Fjättrat, jordfäst, fantastiskt. Det är ett minnesmonument över den vita damen (ja, byggmästaren hette Blanche, det franska ordet för färgen vit) och hennes smak för och ekonomiska kapacitet att skapa en scenografi för ett ståndsmässigt och bekvämt liv i brittisk stil (hennes barndom utspelade sig i Skottland och London). Gravassociationen har att göra med att Blanche gick bort bara ett par år efter att slottet stod klart, och en anledning till att hon lyfts fram som byggherre är att hennes man, James Fredrik, gick bort innan byggstart. Enda barnet ärver, en dotter som också fick heta Blanche.

–Vem döper sin dotter till sitt eget namn?

Tjolöholm är ingen begravningsplats i vanlig bemärkelse, alltså för döda människor, även om den vita damen lät bygga ett mausoleum för James Fredrik i trädgården (där lär inga benrester vila). Men sorgen känner mitt öga igen, den sitter i fantasierna om ett ljuvt förgånget. Det är en stor begravningsplats av annat slag, en ’Nekropolis’ [av grekiskans νεκρόπολις ’de dödas stad’] bortom staden. Spår av de som gått förut – händer, hovar och tassar – finns överallt i byggnaderna och runt i den stora parken. Huvudbyggnaden stod klar 1904.

–Vem bygger ett slott på nittonhundratalet?

Den har stenfasad i svensk granit. Graniten som formades för 1700 miljoner år sen har huggits ur urberget av människor som sen dog för tidigt i stenlunga. Nu ligger stenbrotten långt bort i Asien och inte här, men arbetare går fortfarande snabbt mot döden på grund av stendammet. Ordet ”stenbrott” som det tjuter av våld! De våldsbrott som pågår i en människocentrerad, vit, patriarkal, västerländsk, kolonial, kapitalistisk samhällsordning där den levande organism som är världen betraktas utifrån extraktionens logik.

–Vem kan röra sig över de skamligt hårdgjorda ytorna i städernas nybyggda områden?

Vreden bränner i mina ögon när jag går upp för kullen. Parken till vänster om vägen är förtrollad natur med ormbunkar, mossa, knotiga träd och berg i dagen, dramatiska klippformationer. Jag tänker på trollen som sägs ha dragit sig i in berget, själva blivit förstenade i sin sorg över människobarnens godtyckliga schaktande av planeten. I skriften *Välkommen till Tjolöholms slott* introduceras byggnadens historia med ”Knappast något slott i Storbritannien kan vara så genuint brittiskt som Tjolöholms Slott.”

–Ha! Jaså!? Det ”genuina” är alltså inte beroende av geografi?

Det finns en namngiven arkitekt, Lars Israel Wahlman, slottet speglar hans ritbordsfantasier om de byggnader som den brittiska överklassen låtit bygga. Han lär aldrig ha besökt Storbritannien. Även om det finns en signatur är arkitektur aldrig en one-man-show, det är de många händernas konststycke. I Tjolöholms fall bland annat resultatet av ett nära samarbete mellan beställare och arkitekt. Det äger rum i en tid då kvinnor inte hade tillträde till högre utbildning inom arkitektur. Kvinnor i Sverige förvägrades arkitektutbildning in på 1920-talet. Blanche – byggherren med pengarna och den kompromisslösa smaken – hon gav sig inte förrän hon var nöjd. Tio rum har inredningar beställda direkt från Londonfirman *Liberty & Co*. De marknadsförde den charm som finns i äkta hantverk. Slottet är alltså också resultatet av en massa

→ Tjolöholms slott.
Fotograf: Ann Eringstam

hantverkande förmågor. Nu är jag framme vid slottsporten.

I dagsljus och rätt sansad, även om mina gamla bekanta Vreden och Smärtan flimrar under varsitt ögonlock, kliver jag så in i slottet. Samtidigt känner jag hur något litet, energiskt springer in före mig.

–Men jag har ju lämnat Tia Pudel hemma? Det är väl en spöknärvaro av min fyrbenta vän.
Varför fick hon inte följa med? Det hade varit mysigare om hon sniffat runt med mig här.

Den givna entrévägen är att fortsätta framåt; nykomna gäster kliver rakt in i en grandios riddarhall i två våningar, bevakade av syskonen Tyngd och Ålder. Här finns en paradtrappa i mörkt, lackat, dekorativt skuret trä och en åtta meter hög sandsstensspis där stensalamandrar av släktet Eldh huserar. Men jag stannar till i förhallen. För jag hör knarrningar och någon som tassar uppför det som måste vara en dold trappa. Jag letar och hittar den i nischen till vänster.

–Mina öron narras mig, hur kan jag höra tassar?

Modet och Nyfikenheten bor i mitt hjärta så utan att tveka smyger jag uppför den trånga trappan. Trapphuset är som ett fint arbetat skåp av valnöt. Försiktigt rör jag mig upp och kommer ut i ett invecklat rum av dunkel och dagrar. Det är stilla, inget tycks röra sig. Trappan har lett mig direkt in i boudoiren som är ett feminint kodat arbetsrum, den intima spelplatsen för husets härskarinna, vägg i vägg med hennes sängkammare. Boudoiren är en slottsinteriör men samtidigt känns det som när jag ger mig ut i skogen i skymningen. Rummet är klätt i grönt, guld och med en bröstpanel i valnöt. På toppen av de kolonner som delar in panelen sitter personerna ur William Shakespeares *En midsommarnattsdröm*. De är aristokraterna av alvätt och människosläkte, mytologiska varelser ur brittisk folklore och grekisk klassicism, samt hantverkarna som bildar en teatertrupp och gör en pjäs i pjäsen. Narren Puck ”den stolte vandraren i natten” har frigjort sig från panelen och i stället hoppat upp på krönet av ett bokskåp. Redo att sätta skrattet före moralen. Jag lyssnar, men inte ett knyst från någon liten hund. Det som kommer till mig är i stället några rader ur pjäsen, några av de vackraste ord jag känner:

Så ljuvligt lindar sig konvolvelns ranka
kring kaprifolium, murgrönan slår
sin mjuka ring om almens sträva fingrar.

Det är alvdrottningen Titanias vaggvisa till en tillfällig, omänsklig älskare. En hybridvarelse av åsna och hantverkare som Puck trollat fram. Det är också Puck som har roat sig med att väcka drottningens begär genom att stänka förvecklingssaft av natt- och dagrosor i hennes ögon. En gång spelade jag Puck, det är den roligaste roll jag haft. Nyckfull. Lurig. Kvick. Jag påminns om

Lusten som också bor i min kropp, det begär som fantasin om den vita damen väcker hos mig och hur jag går i gång på att fritt få snoka runt i hennes sagoslott. Det är inte alla med pengar och makt som låter bygga något fantastiskt efter eget huvud och hjärta.

Boudoiren har ett hörn som knoppar ut ur fasaden som ett runt torn. Här står den vita damens skrivbord. Genom de tätt spröjsade fönstren ser jag vägen mot slottets entré. Full uppsikt. Inte nog med det, tvärs över rummet finns ett burspråk mot stora hallen. Varken prinsar eller tjänsteandar kan röra sig där utan risk för upptäckt. Boudoiren liknar sagans tornrum där en stackars prinsessa buras in, fast här håller hon själv i nyckeln och har en lönntrappa att smita ut genom. Jag rycks ur mina funderingar vid skrivbordet när ett gällt hundskall skär genom tystnaden. Det dunsar till bakom mig och en ljus fluffig varelse hoppar ner från den skymda soffan intill öppna spisen. Den verkar nyfiken, viftar på svansen så jag känner mig inte rädd fastän huvudet nästan är genomskinligt. När jag räcker fram handen för att den ska få hälsa, sprätter den iväg ut genom dörren. Och jag hör tassarna smattra bort över parketten.

–Föder de fortfarande upp dvärgspetsar här?

→ Andehund (bearbetat foto, 2024) Katarina Bonnevier. Bygger på foto av Blanche Dickson med dvärgspetsar (tidigt 1900-tal).

Den vita damens vita dotter, Blanche jr som fick fyra barn hade också väldigt många hundar. Hon födde upp dvärgspetsar. Boudoiren är en nyckelplats för de som vill röra sig obehindrat och ha kontroll över såväl bjudna som objudna besökare. Mänskliga eller omänskliga. Av denna värld eller nästa. För jag inser att jag har att göra med en plats och personer som har privilegiet att inte bli stoppade av gränser, inte mellan vardag och teater. Mellan fantasi och verklighet. Då och nu. Inte ens den mellan liv och död. De rör sig just som jag kan göra i den här texten.

Nu tar jag mig snabbt vidare, ömsom med makt, kontroll och överblick som vita damen, ömsom skuttar jag på alla fyra, följer lusten och nosen. Ett par timmar sniffar jag runt i slottets dunkla vrår, samtalar med andar, fantiserar om hur jag tar med min älskarinna hit, försöker hitta lönndörrar, kliar mig, gäspar och äter godis, bedåras av skrikiga färger, rosenväggmålningar och elektriska detaljer, pärlemoarmaturer och sjöjungfrubrytare. Sen tar jag mig ut i parken, andas ut, låter

→ Dalagastar (collage, 2024) Katarina Bonnevier. Bygger på foto av Blanche Dickson med vänner (tidigt 1900-tal)

min kropp komma i kapp på en solvarm stentrappa intill en tempelgavel av runda naturstenar. Och, skapar mig en tolkning av arkitekturen, dess olika aktörer och vad de gör. Människor bygger hus, men sen bygger husen oss. På Tjolöholm handlar det om att de upprättar hierarkiska tudelningar och sen går de i gång på att överskrida dom.

Slottsbyggnadens grundstruktur är ett exempel på detta. Halva byggnaden härskar med sina tre våningar över den tjänande andra halvan i två våningar. Den representativa delen, den som ska synas, med människor som ska synas är en hyllning i komfort, dunkel skönhet och sagoberättande. Där finns salonger, bibliotek, matsal, badrum och sängkammare. Den tilltalar dom som blir betjänade av den andra halvan av byggnaden med alla serviceutrymmen (kök, förråd, disk, strykrum mm) och det osynliga tjänstefolket.

–Är det inte ett märkligt ord ”tjänstefolk” som om de är av en egen art?

Det var ungefär tolv personer som arbetade och levde i kulisserna och fick hela föreställningen att fungera. Vita damen och arkitekten gör det fint för detta tjänstefolk, gör det ljust och hemtrevligt för dom. Inredningen berättar tydligt om tudelningen. Snickerierna i betjäningens del är vitmålade, väggarna tapetserade med blomster.

–Jag måste medge att jag tycker det är vackert, påminner om mitt borgliga barndomsland.

Den tjänande delen av byggnaden känns modernare än härskardelen med sitt mörka, lackade trä som påminner om arvslängder och den gamla världen. Lustigt ändå hur tiden har gått, nu påminner inredningen för betjäningen om vår samtids överklassmiljöer med Morristapeter, platsbyggda snickerier och vita ytor. Och samtidigt står tiden stilla, tudelningen fortsätter att råda över slottet; den representativa delen av slottet är öppen för museibesökare, de som arbetar med verksamheten finns inrättade i den betjänande delen. Den vita damens ideal härskar fortfarande.

Paradtrappan och de representativa rummen råder över våningsplanen vilket ger en labyrintisk effekt med gångar och småtrappor på servicehalvan av slottet som därmed flätar sig in oskiljaktigt i härskardelen. I den underordnade delen finns också en redigt bred trappa, tapetserad i blått (’Hadden’ från *Liberty & Co*) och med slottets snyggaste taklampa, som leder rakt upp till barnkammaren. Som alltså ligger i tjänstefolkets halva. Nittonhundratalet – av Ellen Key utropat till Barnens århundrade – har just börjat när slottet utformas.

Jag vandrar nerför kullen, in i parken och fram till några stugor. Även i den större skalan av hela egendomen går den hierarkiska uppdelningen igen; slottet på kullen och en tjänande by i dalen. Som en annan drottning tar Blanche ytterligare hjälp av Wahlmans arkitektkontor och skapar ett idealsamhälle för arbetare ”Allmogebyn”. Jag syftar på den ikoniska drottningen av överflöd Marie Antoinette och hennes liv innan schavotten. I hennes ’Hammaeu’ [franska för liten by] vid slottet Versailles levde hon ut drömmen om det rena bondelivet med pittoreska byggnader, rollbesatt med olika ideala djur och människor. Klädda som herdinnor mjölkade hon och hennes tjejer de välkammade korna. Mjölken strilade ner i porslinskannor som efterliknade björkstammar.

Den söta byn på Tjolöholm av röda och grånande trästugor med gröna spröjsade fönster, tegel eller stråtak och präktiga skorstenar ligger inbäddad i grönska, trädgårdar och lövträd. Här finns också gemensamma hus; sjukstuga, Folketshus och på kullen bakom byn vilar en kyrka i anglikansk stil.

–Alltså inte ”tjänstefolketshus”, smyger det sig in lite socialism här?
Fast kyrkan tycks ändå proklamera:
”Minns din plats!”

Stugorna innehåller elva praktiska bostäder, om ett rum och kök på 50 m2, där husmor får egen vrå vid spisen. Hennes tillvaro ska underlättas, hon får plats. Huset håller henne och sen håller hon huset, blir hushållerska. I den underförstådda rollbeskrivningen anges kön, heterosexualitet, moderskap och arbetarklass. Det är hårt normerande men ändå ett feministiskt frö till förändring för hennes arbete räknas och det finns en insikt i att hon behöver en egen plats.

Det är hårt normerande men ändå ett feministiskt frö till förändring för hennes arbete räknas och det finns en insikt i att hon behöver en egen plats.

–”A Nook of One’s Own” – liksom... för att parafrasera Virginia Woolf’s ”A Room of One’s Own” några årtionden senare.

På en skylt som presenterar Allmogebyn finns en bild från sekelskiftet nittonhundra med barn i Rättviksdräkter (nu förstås sedan länge döda). Den berättar att det dessutom finns en nationalromantisk förväntan på rollbesättningen. Husens allmogestil berättar samma sak.

Överklassen på slottet dikterade scenografi och roller men sen fick de lust att överskrida gränsen de upprättat mellan sig själva och de andra. På ytterligare en bild från tiden poserar Blanche med åtta andra vita damer klädda som dalkullor. Snyggt grupperade stående och sittande på en vid entrétrappa i kompletta dräkter med hattar, sjalar, smycken och väskor. Några med nedböjda huvuden, som koncentrerade på sina handarbeten. Ur härskarens blick var de hårt arbetande nomadiserande dalkullorna högsta mode runt förra sekelskiftet. Det var inte bara praktiskt men också idylliskt och färgglatt att ha en trädgårdskulla som säsongsarbetare. Så klart var det kittlande att själv klä ut sig till dalkulla. Den vita damen och hennes tjejer på bilden är hårt snörda i sina Rättviksdräkter för att också följa tidens klädmode.

Det är något som flimrar i skogens violetta skuggor. För min syn ser jag nio vålnader i Rättviksdräkter med Drottning Blanche i täten. De seglar nedför skogsstigen, frotterar askarnas stammar, det frasar i undervegetationen och sipprar dagg från mossklädda stenblock. Marken under mig börjar morra.

GLÖMDA VÄRLDAR

Linda Fagerström, konstvetare och konstkritiker

”Melankoli, mytologi och minnesbilder utgör klangbotten i de livliga diskussioner som, trots att tiden gått, faktiskt uppstår.”

Linda Fagerström fördjupar sig i utställningen Glömda världar och reflekterar kring både de enskilda konstnärernas bidrag och den helhet som konstverken tillsammans bildar.

SOMMAREN 2024. Fem konstnärer – Kayo Mpoyi, Tilda Lovell, Karin Drake, Ann Eringstam och Jesper Thour – närmar sig Tjolöholms slott. De går i dialog med en sekelgammal, fantasieggande miljö. Tvärs genom decennier utspinner sig samtal med historiska figurer. Kontakt upprättas med förlorade världar. Melankoli, mytologi och minnesbilder utgör klangbotten i de livliga diskussioner som, trots att tiden gått, faktiskt uppstår.

→ Sådant vi berättat för skogen (ljud, skulptur, 2024), Kayo Mpoyi. Fotograf: Hendrik Zeitler

KAYO MPOYI: SÅDANT VI BERÄTTAT FÖR SKOGEN. ”Gammelfarmor som dog i fångenskap. Farbror som svälte på grund av tvångsarbete. Syster som blev sjuk för att marken förgiftats. Mikroaggressioner i kollektivtrafiken. Sjukskrivna kroppar i Ikea-sängar utan fjädring.” En kvinnoröst läser dessa rader med nästan mässande ton. Jag går längs Fru Dicksons kyrkstig, helt nära arbetarbyn vid Tjolöholms slott, och lyssnar. Stämman är Kayo Mpoyis. Hon fortsätter: ”Jag fann min far i formen av ett björkskott. Jag tog hem honom. Torkade upp efter honom när han lämnade jordhögar efter sig. Han växte sig stor. Han skuggade rummet med sina blad.”

Berättelsen tar en tydligt surrealistisk vändning här. Den beskriver hur en försvunnen pappa återfinns, trots att vi fått veta att han redan begravts. Men kistan var visst tom, så varför inte? Att fadern transformerats till en växt, ett träd, verkar först märkligt – men anknyter ju faktiskt till den kristna begravningsritualens ord ”av jord är du kommen, till jord ska du åter bli”.

Stigen är ganska enslig. Gräset vid sidorna når mig först till midjan, men blir kortare när jag når en glänta. Plötsligt stirrar två stora ögon mot mig. De är målade på ett vedträ, vars triangelformade botten bildar ett människoansikte. Lagd mellan två klykor, möter jag vedträts blick nästan i ögonhöjd. Det är Kayo Mpoyis verk, som på ett suggestivt vis anknyter till berättelsen om pappa-trädet: detta är ju en skogsfigur med mänskliga drag.

Som namnet antyder, leder Fru Dicksons kyrkstig till kyrkan. Därinne, bakom bänkraderna, bläddrar jag bland Kayo Mpoyis målade träreliefer och bilder i vaxkrita på papper. Berättaren förklarar nu hur hon som 19-åring fick en ordbok av sin far, där han själv översatt 700 svenska uppslagsord till det centralafrikanska språket tshilubà. Rösten räknar sjungande upp några av orden. ”Strid, yxa, strand, pärla. Bas, bastard, fladdermus.

Obefläckad tillblivelse, hamnskiftare. Böna, bära, piska.” Berättaren stannar upp och konstaterar ”Hon blev full av kunskap. Erfaren i förlustens språk.” Vi kan gissa att det handlar om uppläsaren, som sörjer förlusten både av fadern och språket han nedtecknat, men som hon aldrig lärt sig.

→ Pianola Dancers (skulptur med projektion, 2024), Tilda Lovell och Karin Drake, bild 1–3, s.22.
→ Gault (skulptur 2024), Tilda Lovell, bild.4, s.22.
→ The Conjuring Darkroom (videoinstallation, 2024) Karin Drake och Tilda Lovell, sid. 23 och insticksida fram
→ Garyole Gym (AR, 2024), Karin Drake, insticksida bak.
Fotograf: Hendrik Zeitler

TILDA LOVELL & KARIN DRAKE. Arkitekten Lars Israel Wahlman, som ritade Tjolöholm, arbetade i dåtidens jugendstil där naturens organiska former användes i arkitektur och skulptur. Också djurvärlden inspirerade honom, vilket syns överallt i slottets möbler, ledstänger och väggpaneler.

I biblioteket sitter två fabeldjur, skurna i trä, likt väktare på varsin sida om eldstaden. Den ena liknar en korp, med överdrivet lång, stark näbb. Den andra är förmodligen en get, fast med tillspetsad nos. Det är lätt att fascineras av det skickliga hantverket; Lars Israel Wahlman visste vad han gjorde. Ovanför djuren ligger en massiv bjälke, på vilken Tilda Lovell och Karin Drakes tunna skuggfigurer förflyttar sig i hastiga rörelser. Kanske är de varelser i fabeldjurens drömmar? Gestalterna, som projiceras mot ärtgrön fond, springer och dansar i intervaller till ljudet av plink-plonkande melodier från pianolan, det självspelande pianot, i salongen intill. Det är lätt att tänka sig, att den vanligtvis tysta, stilla inredningen härinne plötsligt förtrollats och blivit levande. Händer detta kanske varje natt?

Ytterligare en skulpterad detalj i Tjolöholms inredning – denna gång en liten ödla – dyker upp i Karin Drakes verk som bygger på augmented reality (”förstärkt verklighet”). Via min telefonkamera betraktar jag hur den koppargröna reptilen klättrar längs en balustrad, slingrar ner framför mina fötter för att sen skynda iväg bakom en ormbunke. En gång ser jag tre ödlor samtidigt, som tillsammans verkar omringa en intet ont anande slottsbesökare i loggian som vetter mot havet.

Efter många trappavsatser når jag högst upp i slottet, där inredningsstilen anknyter till renässansen: vävda gobelänger med pastorala motiv och överallt porträtt i profil av florentinska damer och herrar. Ett starkt rött ljus lyser från dörren till ett enkelt, vitputsat sidoutrymme. Vad är nu detta? I en projektion mot golvet därinne visas korta, svartvita filmklipp. Två glasklot roteras i en handflata när ett ansikte, helt oväntat, reflekteras i den blanka ytan för några sekunder. Sen: människor i stärkta kragar som agerar i slottets salonger. Någon sitter vid det självspelande pianot, någon går i trappan. Aktörerna påminner om byggnadens invånare för hundra år sen. Tilda Lovell och Karin Drake har låtit dem återuppstå i helt korta, och ibland förbryllande, klipp. Tankarna går till ett gammaldags familjealbum: bilder med knackig teknisk kvalitet, som verkar fånga någon händelse som då var av stor betydelse, men som nu är svårgripbar och bortglömd.

12:33
AA
renodrake.8thwall.app

ANN ERINGSTAM: MELLAN TIDENS SKIKT. Fotografi, fast på ett helt annorlunda vis, är också Ann Eringstams teknik. Till skillnad från Tilda Lovells och Karin Drakes tillbakablickande filmklipp hör dock Ann Eringstams storskaliga, blanka färgbilder tydligt hemma i vår egen tid. Helt tidlösa är däremot motiven: slottets rika, nästan trolska naturomgivningar och dess pampiga och vackert bedagade interiörer.

Här och var ser grönskan dessutom ut att ha invaderat byggnaden – murgröna letar sig in genom fönster och eldstädernas skorstenar. Var Tjolöholm en gång i världen ett övervuxet Törnrosaslott? Nej, det är Ann Eringstam som använt digital efterbehandling för att locka fantasin. Samma metod återkommer i fotot av en byrå med spegel, där ett regnbågsfärgat grenverk reflekteras – och inte fotografen, som man ju kunde vänta sig. Fram tonar en värld som ter sig oförutsägbar och förtrollad, trots att den skildras med fotografi – en teknik som länge betraktades som helt dokumentär och därför, per automatik, sanningssägande.

Fram tonar en värld som ter sig oförutsägbar och förtrollad, trots att den skildras med fotografi – en teknik som länge betraktades som helt dokumentär och därför, per automatik, sanningssägande.

Den känsla av frånvaro och tomhet som präglar bildserien, kan också sägas knyta an till slottets olyckliga historia. Bara under 14 år har någon egentligen bott här: familjen Bonde, som flyttade in 1906 men lämnade Tjolöholm efter makarnas skilsmässa 1920.

Just under den här perioden lanserade den tyske filosofen och sociologen Max Weber sin idé om den moderna tillvaron som avförtrollad. I ett sekulariserat samhälle som präglas av logik och vetenskap snarare än religion, menade han, förlorar föreställningar om det övernaturliga sin dragningskraft. När medicinska och tekniska uppfinningar kan bota sjukdomar och placera människor i flygplan, försvinner religionens mystiska aura och alla de sociala traditioner som den gett upphov till. Man kan dra paralleller till Tjolöholms slott. Med sin tillbakablickande, historiserande arkitektur representerar byggnaden den sorts gamla värderingar, styrda av religion och konvention, som paret Bonde bröt mot genom att skilja sig och överge slottet.

Till platsens sorgliga historia hör också att slottets byggherrar, Blanche och James Fredrik Dickson, aldrig hann flytta in. Han dog 1898 i blodförgiftning efter en (alltför) festlig tillställning på Grand Hotel Haglund i Göteborg. Blanche blev änka och ensamstående mor till parets dotter. Trots att planerna på ett ståndsmässigt familjeliv med stor, bullrig syskonskara hade grusats, lät hon färdigställa bygget. Allt stod klart 1904. Två år senare dog hon i dysenteri under en båtresa från Sri Lanka och begravdes till havs. Vill vi, kan vi betrakta Tjolöholm som en scenografi Blanche Dickson skapade för ett liv som aldrig blev av.

→ Mellan tiden skikt (fotografi, 2024), Ann Eringstam, s.25.
→ Om de vaknade (måleri, installation, 2024), Jesper Thour, s.26.
Fotograf: Hendrik Zeitler

JESPER THOUR: OM DE VAKNADE. Många har någon gång besökt en skulpturpark. En måleripark, däremot, är mer ovanligt. Är måleripark överhuvudtaget ett existerande ord? Jag funderar över saken i en lerig uppförsbacke, på väg in i den vildare delen av Tjolöholms grönskande omgivningar. Utan att förstå vad jag kan vänta mig, söker jag efter Jesper Thours målningar, som ska finnas här någonstans. Den första jag ser, föreställer en naken gestalt som knästående döljer ansiktet i händerna och lägger pannan mot en stubbe. I dess skugga kikar ett par vita ögon fram, som leder tankarna till Tove Janssons berättelser där gäckande skogsandar lurar i natten. När jag får syn på en rytande tiger, på språng ur ett buskage, gör sig ännu en illustratör påmind: Barbro Lindgren. De tigrar som i hennes berättelse om Loranga, Masarin och Dartanjang blir inlåsta i en lada, är helt klart besläktade med Jesper Thours randiga kattdjur. Skildrad med naivistisk tvådimensionalitet blir hans tiger ofarlig – den är ju inte riktig! – men samtidigt också djupt skrämmande i sin främmande, förvrängda kropp.

Efter att jag passerat många lågt hängande grenar och flera stora stenblock, får jag syn på en jägare som skrämt upp en flock vita gäss. Strax bredvid springer tre nakna män hand i hand. En bär på svärd, en har ett gethuvud. Den tredje, med en fågelformad huva, höjer en fackla för att leda gruppen djupare in i skogen. De skulle kunna vara hämtade från en dadaistisk afton på Cabaret Voltaire i Zürich någon gång hösten 1916 – eller ur någon Federico Fellini-film, kanske Roma från 1972?

Att söka efter en röd tråd bland Jesper Thours målningar är lönlöst. De hänger inte samman, varken kronologiskt eller tematiskt. Istället frammanar de känslan av en parallell verklighet, vars invånare är alltför uppslukade av sina sysslor och ritualer för att lägga märke till mig, inkräktaren. Jag skräms av blod och hungrigt gapande käftar, och ler åt en rofylld roddtur på torra löv.

När jag i efterhand betraktar foton från min promenad i parken, är målningarna märkbart annorlunda än i verkligheten. På fotografierna ser de ut att vara en självklar del av omgivningen. Sömlöst passar de in bland fallna trädstammar och snårigt gräs. De skuggningar och högdagrar konstnären omsorgsfullt lagt, skänker figurerna den övertygande tredimensionalitet som jag upplevde att de saknade där, i naturen. Hur gick det till?

SOMMAREN 1904. Tjolöholms slott stod klart efter sex års arbete. Byggherren Blanche Dickson och hennes dotter kunde flytta in i palatset, som med sina varmvattenduschar, brittiska tapeter, självspelande piano och trendiga biljardrum måste framstått som ett radikalt modernt hem – samtidigt som den stilblandande, eklektiska arkitekturen vittnade om ett nostalgiskt tillbakablickande. Kunde de bägge kvinnorna ana att deras tillvaro, såhär 120 år senare, skulle återupplivas, undersökas och lekfullt ifrågasättas av sin tids främsta konstnärer? Att de, som då var så moderna, snart skulle betraktas som en del av svunna tider och glömda världar?

De skulle kunna vara hämtade från en dadaistisk afton på Cabaret Voltaire i Zürich någon gång hösten 1916 – eller ur någon Federico Fellini-film, kanske Roma från 1972?

MYTEN OCH TJOLÖHOLM

Kayo Mpoyi, författare och konstnär

”När jag läste det tänkte jag att det är ett motto som passar ett förfärligt samhälle som går på människoliv. Vilken myt skulle kunna visualisera den skada och det förtyck som ett sådant motto uttrycker?”

Kayo Mpoyi reflekterar om hur våra personliga erfarenheter och de berättelser vi ärver och bär på kan skaka om gamla myter och fram-bringa andra och mer komplexa historier som speglar vår egen tid och tanke.

Vinka
Bliva
Säng
Bi
Oxkött
Öl
Konvex
Skalbagge
Framför
Förut
Innan
I förväg
Tigga
Ge upphov till
Tiggare
Armod
Börja
Början
Lura
Halshugga
Bakom
Bakpå
På efterkälken
Skåda

Jag är författare och konstnär och har skrivit två romaner om familjer som är som min egen. I romanerna är myterna och det fantastiska alltid där, strax intill det vardagliga. Jag visste inte att detta var något ovanligt förrän andra började säga det om mina beskrivningar av min vardag. Även hur jag hamnade på Tjolöholms slott och residenset "Glömda världar" har för mig den där blandningen av det vardagliga och det fantastiska. Jag såg utlysningen för residenset, med Ann Eringstams fotografier, och kände att temat kallade på mig. Jag scrollade ner till namnen på de som driver residenset och tänkte – jag önskar att ni visste hur väl det här passar mig. Jag ägnade sedan några dagar åt att samla material för en ansökan.

Ansökningsprocessen avbröts dock av ett mejl. Det var en inbjudan till ”Glömda världar” och ett skrivresidens som skulle ske parallellt med det konstnärliga och vara på samma tema. För många kan det vara konstigt att tro eller se att saker kan samverka på det här sättet. Men jag växte upp i en familj där saker och ting möjliggörs av osedda krafter, där vi trotsat omöjliga odds gång på gång. Jag växte upp i en familj där berättelserna om våra släktingar, våra födslar, våra namn inbegrepp element om allt från förbannelser, pånyttfödelse, revolution och mirakler. Det var vanligt att de som gått vidare ständigt var närvarande – farfar, morfar, gammelfarmor.

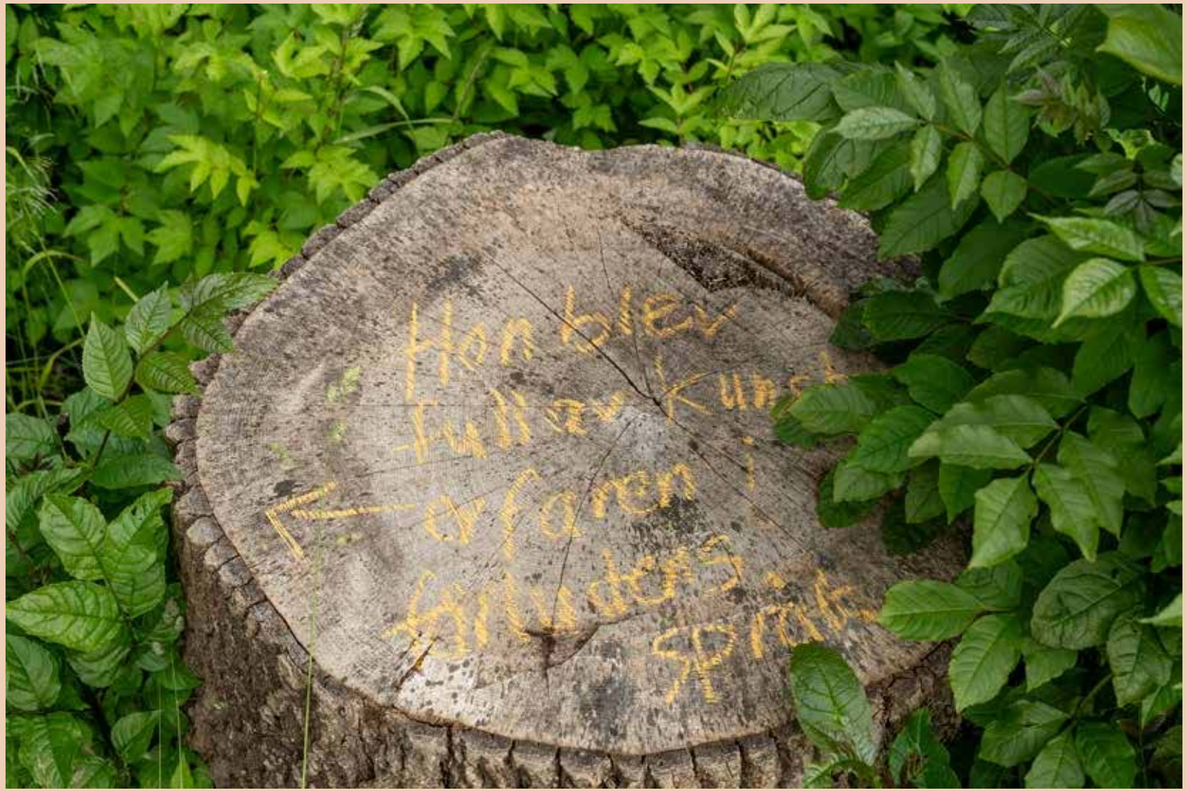

Skapelseberättelser 1 *

Sedan jordens början återskapar vi jordens uppkomst.
De första bergen skapades av en mor och en dotter på en vandring i en lerig skog. Deras tårar var det första regnet som föll på jorden.
Deras ilskna rop mot himlen de första stormarna.
De strödde den döde faderns aska på marken
marken närde sedan alla små varelser till liv, gav de ben och huvuden

→ Sådant vi berättat för skogen (ljud, skulptur, 2024), Kayo Mpoyi. s.31-40.
Fotograf: Hendrik Zeitler

I början av min skrivresa kämpade jag med att allt jag hade var myter. Jag led av tystnaden från föregående generationer. Jag ville förstå varför jag och i förlängningen min familj var som den var. Det finns väldigt lite skrivet om oss, av oss själva. Jag förstod inte vad myter kunde säga om oss. Med tiden har jag förstått att myten är viktigare än jag först trott. Myten är intressant för i den finns inte bara spår av vad som hänt, myten berättar också för oss hur människor handskas med det som hänt. Myterna är en enorm skatt i sökandet efter förståelse av de som av olika anledningar inte själva kan berätta eller tala. Jag började därför aktivt arbeta med myten som både ett sätt att belysa strukturer och utveckla verktyg att handskas med omöjliga situationer. Vi behöver nya myter, ny ”lore” för den värld vi vill skapa.

Skapelseberättelser 2

Bas
Bastard
Fladdermus
Bada
Planka
Beslå med plank

Strid
Stridsyxa
Slagfält
Vråla
vik
Vara
Strand
Pärla
Näbb
Bjälke
Böna
Bära

Djur

Piska
Vacker

Försköna
Skönhet
Därför att

*

I början fanns bara rösten. En djup röst som tillhörde en moster (kvinna på svenska men alla kvinnor är släktingar till dig, i Tshiluba blir hon moster).
Hon var ett udda skott som skjutit från ett träd

En moster som inte kände sin far.

Hon växte upp i mörkret, närd av en fladdermöss. Kramad av läderaktiga vingar.
Vaggad av kakalukuku. Lukuku kuku ku.

Hennes fladdermusmor åt frukter, mosade de i sina sina käftar och fyllde hennes mun.

Hon mostern som hade rösten, skapade världen genom att först teckna det i trä.
Hon karvade i plankan med en kniv.
Hon drog linjerna som blev rötter, gräset och träden, linjerna i ögonloben, fårorna i floden.

Hon ritade cirklarna som blev planeter, apelsiner och partiklar.
Hon drog figurer och de blev källan till mångfalden på jorden. Ingen linje var den andra lik.
Hon tecknade på flera träplattor.

Vissa av plattorna var korta, vissa var tunna och långa. Parallella verkligheter, versioner av samma berättelse, för varje gång handen företog en resa.
Världen var evigt vacker
och mostern blev uttråkad.

Hon testade att lyfta plattorna, placerade dem mot varandra i trianglar, beslog dem spik,
drog linjer mellan dem och något hon inte förutsett skedde.
tiden började att slå.

Denna konstnärliga, kreativa gest visades sig vara ett misstag.

Med tiden kom förruttnelsen, förstörelse till världen.
Det mostern skapat var inte längre evigt vackert

Hon grät.

*

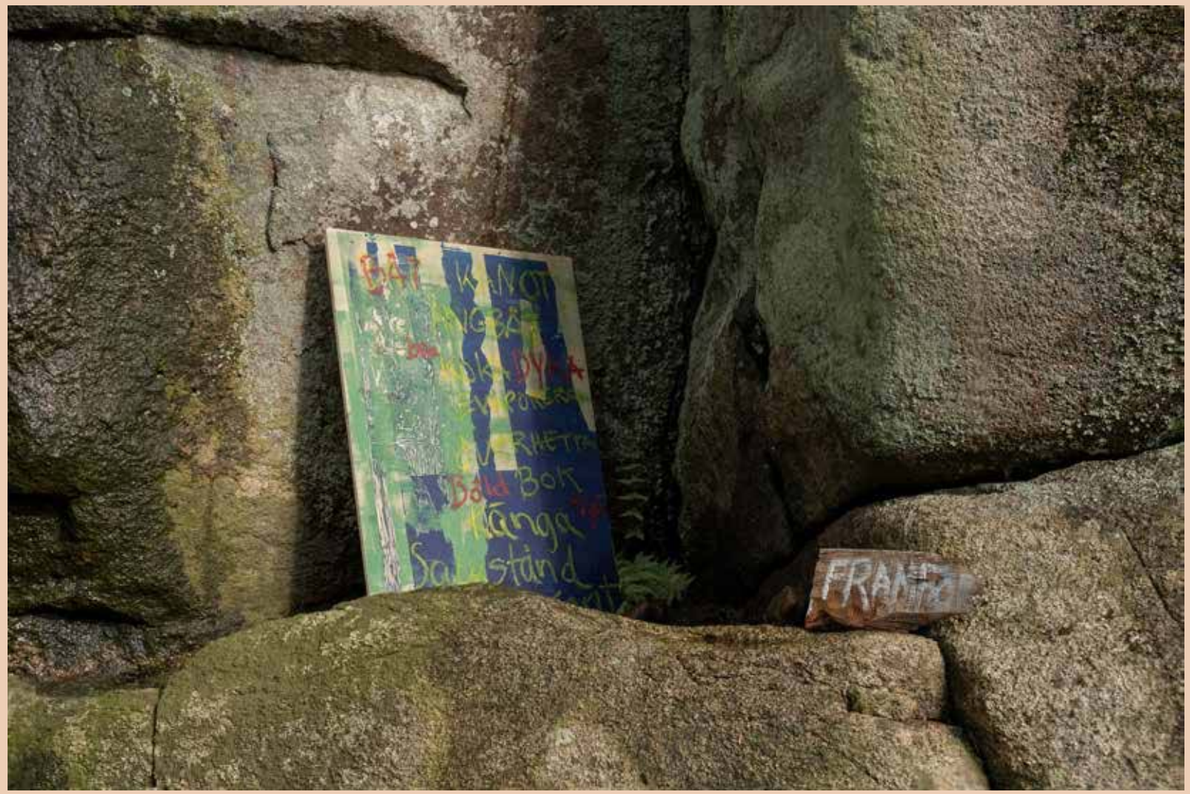

LANDSKAPET OCH SPRÅKET

Jag kände mig kallad till Tjolöholm. Kanske kunde platsen vara varsomhelst i Sverige? Halland var i alla fall platsen som svarade på mitt kall. Jag befann mig i en period där jag sökte sätt att skapa djupare kopplingar till landet och skogen. En process som egentligen började för mer än tjugo år sen, när jag 1999 flyttade till Sverige. Jag befann mig i en fas då jag lekte med tanken att det kanske inte var politiken eller grannarna som kunde rota mig i jorden. Möjligen var det bara skogen, bergen eller andarna och de väsen som bebor skogens mörka vrår och glittrar i solljuset. Det är kanske bara de som kan välkomna mig och rota mig i denna jord. För andarna har en förmåga att förstå mig oavsett språk och kulturella barriärer. För det är inte så att det på andra sidan, i andevärlden, inte görs någon skillnad på folk och folk? Är det inte samma anfäder och anmödrar som vi alla delar om vi tittar tillbaka? Så känns det i alla fall i samtal med träden och vinden. Ville jag bearbeta känslan av utanförskap behövde jag gå till skogen. Så den plats som kallade på mig, den platsen skulle jag tro hade något att säga mig.

I museistugan på Tjolöholm, en av stugorna som inretts precis som arbetarbostäderna såg ut sent 1800-tal, står det broderat på ett tygstycke: ”Flitigt arbete och trägen bön, gör dagen kort och kvällen skön”. När jag läste det tänkte jag att det är ett motto som passar ett förfärligt samhälle som går på människoliv. Vilken myt skulle kunna visualisera den skada och det förtyck som ett sådant motto uttrycker? Är det en berättelse om ett monster som sliter ut oss, ständigt får oss att känna oss otillräckliga, vänder oss mot varandra. Ett monster som närs och upprätthålls av flera andra myter – den om människan som centrum för alltings skapelse, eller den om vithetens överlägsenhet eller den om en enda sann gud. Vi har andra namn för det, kolonialism, kapitalism, rasism osv.

*

Min pappa försvann
Det är lustigt för nu är allt jag har kvar hans lexikon, vi har inte ens en kropp att begrava.
Jag skrev en berättelse om detta innan, om en dotter som måste begrava en far utan hans kropp, det är som om jag förutsåg det.

mamma sa att hon drömde om hans försvinnande innan det skett,
att hon berättade för pappa att hon drömt att han hade ett jobb i himlen
Några dagar senare drömde han om det också
Han satte sig i stolen sa hon, sista dagen, hörde sig själv bli kallad, talade med osynliga väsen,
Ha sa ja ja, tre gånger, berättade hon.
Sen började han packa
Han började tala i tungor
Och mamma, jag vet inte vart hon gick, kanske gick hon till köket men när hon återvände var han borta. Hon sa att hon bara vänt honom ryggen någon sekund

vi sökte överallt.

Poeten Jenny Tunedal sa en gång att drömmen är den enda plats där man kan umgås med de döda. Men jag gick till skogen och fann honom här, min far. I formen av ett björkskott. Jag tog hem honom. Torkade upp efter honom, när han lämnade jordhögar efter sig. Han växte sig stor skuggade rummet med sina blad.

*

förtryckets skapelseberättelse

En gång skapades ett monster på jorden, källan till allt förtryck. I det här monstrets kärna, djupt, djupt i det här monstret, är en idé.
Du är människa och du är en annan slags organism än de andra du delar planeten med
Du är skild från din omgivning, kommen från ett speciellt utvalt folk
Du är omgivningens härskare, skapad för att kategorisera, benämna de andra, du är skapelsens centrum
Monstret kunde få fäste och spridas på jorden för att något hade slagit ut växten som var källan till världens sinnesro. Du förstår många bantufolk (många olika folk i stora delar av Afrika) har haft följande förståelse om växter;

det är att växter är tuber eller länken mellan medicinen (som finns i marken), och oss. Varje växt är viktig och är ett botemedel till någon sjukdom. Därför får inga växter utrotas, om en växt utrotas släpper man loss en sjukdom i världen, sjukdomen växten höll oss friska från.

Kanske sjönk temperaturen på jorden någon procent, kanske skedde det en torka eller en masskövling som ledde till att sinnesro inte längre växte i skogen, ängarna eller ens på vattnet.

Och vi blev sjuka

Du är människa och du är en annan slags organism än de andra du delar planeten med
Du är skild från din omgivning, kommen från ett speciellt utvalt folk
Du är omgivningens härskare, skapad för att kategorisera, benämna de andra, du är skapelsens centrum

Men det finns hopp
I oss finns lämningar från en tid då sinnesro gick att insupa från omgivningen
hos de flesta folk på jorden finns traditioner, sånger och berättelser som kommer från en tid innan världen helt tagits i besittning av sjukdomen;

Jag äger dig. Jag äger dig. Jag äger det här.

Vi har spår från en tid
då vi kallade havet och skogen för mor
När regnet var bror
och vinden var syster.

*

Jag kände mig vägledd till Tjolöholm och Halland och väl här gick jag omkring, fann träbitar eller så fann de mig. Jag byggde portaler eller samlingspunkter så att marken kunde tala om för mig vad den ville lära mig. Jag skrev ord från pappas ordlista på stockar. Pappa skrev ett lexikon där han översatte 700 ord från svenska till Tshiluba. Jag har länge behandlat de som dikter, besvärjelser eller svar på alla livets frågor. Jag tecknade tecken, skrev en första version av det jag hade då och spelade in det. Jag lämnade allt för skogen att svara. I en period av lite mer än två månader har skalbaggarna, regnet och solen lämnat spår i träet som jag målat och skrivit på. Trollen och andra väsen har kanske kodat sånger och berättelser som jag nu måste tolka.

I mottot, ”Flitigt arbete och trägen bön, gör dagen kort och kvällen skön saknas en sak”.

Lusten är inte med,

Lusten har förpassats till listan av synder.

Samma med dansen, skogen, kroppen.

Samma med kvinnligheten, barnet och konsten.

Alla källor till eller former av kaos, trots, dekadens, intuition, irrationalitet och njutning.

Alla de är ett motstånd mot monstret.

→ Tjolöholms slott, s. 41. Fotograf: Anna Eringstam

MÖRKER, ÄR DET NÅGOT ATT VARA RÄDD FÖR?

Katarina Pirak Sikku, konstnär

”En del skulle kalla mig vidskeplig. Andra säga att jag är övertroisk, alltså att jag tror på sådant jag inte kan belägga. Jag vill helst inte tala om tro alls utan bara konstatera att det är en del av mig.”

I en mängd korta episoder bygger Katarina Pirak Sikku upp en väv av personliga betraktelse som bottnar i hennes samiska familjehistoria, samtidigt som hon reflekterar kring sin rädsla för mörker.

Jag är mörkrädd. Tror jag i alla fall. Jag är helt övertygad om att jag är mörkrädd, men ibland tvivlar jag ändå. Jag är rädd för att någon ska gömma sig i mörkret och ge sig på mig, ja, kanske skära halsen av mig. Jag förstår att det är osannolikt. Den här rädslan är, inser jag, uppbyggd genom åren av ”skumma” saker som har berättats för mig. Min pappa var konstnär och jag vet inte om hans yrke drog till sig kreti och pleti. Det här skedde en söndagskväll på Jarregatan 4 i Jokkmokk. Det var riktigt kallt ute och vi var på väg att sova. Ytterbelysningen var släckt, mörkt var det också i vardagsrummet. Hos tant Siv lyste bara lamporna i sovrummen, så det var nog rätt sent. Det ringde på dörren och mamma som stod i nattlinnet drog på sig en kappa och öppnade, för vem kunde komma så här sent, det måste ju vara någon som känner oss? Utanför stod en man som vi aldrig sett tidigare. Våra tre hundar, särskilt Sessan som var en blandrastik mellan karelsk björnhund och lapphund, reste ragg och morrade. Hon som var jordens snällaste hund. Eftersom hon reagerade så starkt drog hon med sig Mambo, en new foundland och lilla Gino, en malteser. Elisabeth sög tag i Mambo och drog in honom i vardagsrummet och stängde dörren. Jag hade sugit tag i Sessan och hon fick vara i köket med mig och Gino var i famnen på mamma och morrade ilsket. Vi hörde mannen tala med vår pappa och han frågade:

–Har du någon kniv att sälja?
–Inte just nu, svarade pappa.
–Vad vill du ha betalt?
Pappa nämnde summan och mannen svarade:
–Jag känner lappjävlar som säljer knivar billigare.

Konversationen pågick och vi hörde hur vår pappa försökte få ut mannen. Till sist gick han.

Vintermarknaden började någon vecka senare och pappa hade som vanligt utställning på Församlingshemmet. Jag var där och då kommer samma man som besökt oss den där söndagen in. Han gick runt i rummet och tittade mer på oss än på tavlorna. Jag hade lovat att gå hem tidigare och börja med middagen. Jag gick genom marknaden, gick in på ICA och sedan började jag gå längs allén. Då upptäcker jag att mannen följer efter mig. Så här i efterhand kändes det som att jag var ensam i hela Jokkmokk. Jag har ju sett för många actionfilmer, men jag träffar ingen jag känner i alla fall och jag upptäckte honom först efter att jag passerat översta kiosken. Allén går förbi en liten skogsglänta. Där var det och är fortfarande mörkt. Jag valde att gå ut på vägen för då skulle jag i alla fall vara synlig under gatlyktorna. Mannen följer efter mig. Nu börjar jag närma mig Jarregatan och tänker att så snart jag kommer in på gatan ska jag springa in till en granne. När jag kom in på gatan upptäckte jag att det inte ser ut som att någon granne är hemma, så jag sprang allt jag orkade ner till vårt hus, öppnade dörren och låste om mig. Hundarna var ju hemma. Jag visste att de skulle skydda mig om mannen lyckades ta sig in. Jag sprang ner i källaren och kollade att ytterdörren och innerdörrarna var låsta. Det var dom. För vi låste rätt bra om oss. Det berodde på en gång när mamma var ensam hemma med oss barn. På kvällen när hon hade låst källardörren och var på väg uppför trappan kände hon sig iakttagen. Vår källartrappa mynnade ut i ett litet rum med tre dörrar; en till tvättstugan, en till matkällaren och en mot korridoren mot ytterdörren. I hörnet bakom en av dörrarna stod en man gömd. Hur hon fick ut honom, och om han var våldsam kommer jag inte ihåg längre. Men efter det så låste vi alltid innerdörrarna i källaren.

Mamma brukade berätta om när hela hennes familj hade följt med morfar på ett jobb i skogen. De bodde i en liten skogskoja och en kväll kom morfar hem och elden släcktes. De fick vara tysta. Efter ett tag, strax innan mörkrets inbrott, hörde de en man ropa morfars namn och morfar gav sig inte till känna. När de kom tillbaka till bebyggda trakter berättades det om att en man hade fått reda på att de var i skogen och att han skulle ta sig till dem. Vem han var och vad han hade för ärende fick de aldrig reda på. I Luovvaluokta, pappas föräldrahem, ja, där hade de krigsfångar som inte gav sig till känna. En krigsfånge kikade in genom fönstret på nätterna. Han bodde i en skogskoja i närheten av Sájvvá, några hundra meter från Luovvaluokta, men gav sig aldrig tillkänna. Han tömde deras fisksump och tiggde tobak av Nilsok Inga när hon skar skohö – eller om det var någon annan man – det fanns så många skumma typer runt Luovvaluokta att jag fortfarande i 50-års åldern aldrig skulle gå ut och kissa ensam, ens i dagsljus.

Det kanske inte är så konstigt att jag är mörkrädd.

Och jag är rädd för de där som jag inte ser.

En del skulle kalla mig vidskeplig. Andra säga att jag är övertroisk, alltså att jag tror på sådant jag inte kan belägga. Jag vill helst inte tala om tro alls utan bara konstatera att det är en del av mig. En del skulle säga att jag inte alls borde tala om det här som jag nu ska skriva om – för det gör man inte. Det är något som berättas, men inte offentligt.

En del skulle säga att jag inte alls borde tala om det här som jag nu ska skriva om – för det gör man inte. Det är något som berättas, men inte offentligt.

Pappa brukade alltid berätta om den gamla damen som pratade med honom när han var själv i kåtan, men hon talade så gammal samiska att han inte förstod henne.

Mina föräldrar var av generationen ”kan vara bra att ha”. Vi hade massor med saker. Ibland försvann något; såsom skruvmejsel, sax, pengar, mössa, ja, vad som helst och vi sökte som galningar i hela huset. Min pappa brukade då säga att det är mannen som bor här i backen som har lånat det och att jag ska tala med honom. Och dagen därpå kunde vi hitta det eftersökta på de mest konstiga ställen. Vi hade det som ett familjeskämt när något tappades att det var Mannen som lånat det. Vår grannfru, tant Siv brukade också prata om Mannen. Han bodde i hennes källare och brukade sköta hennes oljepanna. Vi log åt tant Siv som var änka och sa, hon stödjer vår pappa. Det var nog ett rimligt antagande för tant Siv gillade verkligen vår pappa. Han brukade hjälpa henne med snöskottning eller att laga något. Men aldrig med något tekniskt, för han var väldigt tekniskt okunnig. Mamma började jobba hos en tant längre ned på gatan och kom hem en dag och berättade. Hon skulle dammsuga och dammsugaren slutade helt plötsligt att fungera. Strömmen eller en propp hade inte gått. Då kom tanten in och sa på samiska:

– Du förstår, fru Pirak är bara här nu och du måste låta henne dammsuga. Dammsugaren började fungera. Mamma frågade väl vad som hände och tanten hade tittat förvånat på mamma och sagt:

– Det är ju Mannen som bor här i backen. Han gillar inte alltid att jag dammsuger.

Efter det skrattade vi inte längre åt Mannen som bodde i backen.

Jag ska berätta om vår kåta i Bárkká, den är byggd på en gammal árran. Det visste vi inte förrän vi renoverade kåtan för ett antal år sedan. Då var vi tvungen att gräva ur så vi fick in mer luft under golvet, och då stötte vi på árranstenarna. Pappa brukade alltid berätta om den gamla damen som pratade med honom när han var själv i kåtan, men hon talade så gammal samiska att han inte förstod henne. Och så är det. När jag har tid brukar jag sitta och försöka lyssna in henne. Hon finns där. Kanske är hon arg för att vi har byggt på henne boplats och det har hon förstås all rätt att vara. Det kanske också var hon som stretade emot när jag försökte ta ned min pappas största oljemålning till mer bebyggda trakter. Nu tror jag inte att hon var helt ensam i det. Det fanns även andra krafter som inte var nöjda med mitt tilltag. Det var inte så att jag heller låg på latsidan. Jag ringde och skrev till olika medium för råd. Samtliga svarade mig:

– Vad hade din pappa velat?

– Det vet jag inte, svarade jag och vi avslutade ofta samtalen med att jag stod på ruta ett.

Vid mitt sista försök hade jag förberett mig väl. Jag hade talat med min mamma om vad hon tyckte och tagit med mig mässingsringar som jag fått av mamma. Det var ett halsband som min faster hade gjort. Försiktigt rengjorde jag dem så att de var glänsande. Själv tyckte jag att jag hade gjort vad som stod i min makt. Jag gick in i kåtan, och det här känns så pinsamt att skriva. I min ensamhet utförde jag en ritual i den utkylda kåtan. Och hur ser en ritual ut, kan den rättrogne fråga sig? Och jag kommer att svara att jag inte vet, för det vet jag inte. Jag satt på en pall och berättade på samiska varför jag ville ta ned målningen. Jag förklarade för någon, kanske var det mest för mig själv, vad som skulle bli målningens kommande framtid.

Och jag lovade målningen och de i kåtan att den skulle få komma till en värdig plats. Sedan ställde jag mig upp och tog upp de glänsande mässingsringarna, och hängde dem på målningens plats. Jag hade ingen plan för avslutningen, så jag lånade delar från en ceremoni som jag hade varit på i Staare, 2018. Då firades att det var 100 år sedan det första samiska landsmötet hölls på den svenska sida av Sápmi. Jag stod där och tackade moder jord och vände mig mot alla väderstrecken. Jag klappade marken och sträckte upp mina armar mot himlen. Det hela avslutades med att jag läste psalmen Fader vår. Det kanske hjälpte men det var en kamp att få tavlan från Bárkká. Jag uppfyllde mitt löfte mot tavlan. Den är numera donerad till Moderna Museet och visas nu i utställningen *Rosa segel*.

För många år sedan var jag på Ricklundgården. Min son, och mina yngsta brorsbarn var också där. Jag sov ute i vardagsrumsdelen som vetter mot den stora ateljé där konstnären Folke Ricklund en gång arbetade. På natten vaknade jag och gick på toaletten. När jag öppnade toadörren för att gå tillbaka till sängen stod en äldre dam, kortare än mig, där utanför. Jag blev så rädd. Jag kommer inte ihåg hur jag tog mig till sängen. Jag berättade ingenting för ungdomarna morgonen därpå. Vi hade beställt en visning av Emma Ricklunds hus, när vi kom in i den stora salen på bottenvåningen hängde ett porträtt på den äldre damen som jag träffat natten innan. Jag hade träffat henne på väggens andra sida. Det här kändes inte bra. Jag ringde en kompis och hon sa:

– Rita en ring runt dig själv och säg att innanför den får hon inte komma. Jag ritade ringar på mig och ungarna och sa:

– Innanför de här ringarna bestämmer jag. Natten därpå önskade jag lägga mig i sovrummet med ungarna, men då hade de börjat misstänka att jag var rädd. Det hade dem nog redan upptäckt, och jag ville ju vara den orädda mamman. Jag somnade i alla fall i den obekväma soffan och väcktes på natten av att någon stod vid soffan. Det var Emma – hon som hade byggt och bodde i huset. Hon sa:

– Katarina, du har rätt att var här och sedan gick hon uppför trappan som finns inne i ateljén. Det gav mig en varm känsla så jag somnade om. Jag älskar Ricklundgården och försöker få besöka då och då. Jag hittar inte alltid någon som vill bo med mig där så jag måste vara själv. År 2018 åkte jag dit igen efter jubileumsfirandet av landsmötet. Jag köpte med mig en bok om första landsmötet. Min mormor hade varit där. När jag läste deltagarlistan insåg jag att damen utanför toaletten varit granne med mormor under sin barndom och att vi dessutom är släkt. Den här gången hade jag köpt med mig en bärbar högtalare och mässingsringar, silverskedar, min konfirmationsbibel och en psalmbok. Föremål som sällan är med i min packning, låg nu i resväskan. När jag kom in ropade jag:

– Jag, Katarina är här! Jag är Tina Margareta Sjulssons (gift Klementssons) dotterdotter, vi är släkt. Jag gick runt i alla rum och smekte väggarna, hörnen och presenterade mig igen. Vid alla dörrar la jag ut mina mässingsringar, psalmboken, bibeln och silverskedarna. Jag öppnade även fönster och dörrar så det blev lite korsdrag. Ja, inte vet jag om det hjälper. Jag har i alla fall radion på i köket dygnet runt när jag är där. Det går bättre och bättre för varje gång.

→ Skogsstigar i Tjolöholm. Fotograf: Stina Edblom.

BESATTA LEKAR OCH LEKER JAG BESATT

Konstnären Klara Ström arbetar tematisk med text och röst i performance där karaktärer skildras med hjälp av kostym och scenografi. Det personliga bearbetas genom litteraturhistoriska grepp. Mytologiska och religiösa berättelser, samt sagor och folklore, är basen i Klara Ströms arbete med varierande teman.

Klara Ström framförde det specialskrivna performanceverket Besatta lekar och jag leker besatt under invigningen av utställningen Glömda världar. Det är en fysisk och andlig vandring mellan slott och skog, ledd av en lockande och samtidigt motbjudande varelse – som ett slags övergångsrit mellan två världar och tidsrymder. Vi publicerar här delar ur manuset till performancverket tillsammans med Hendrik Zeitlers bilder från föreställningen.

→ Besatta lekar och jag leker bestatt (performance, 2024), Klara Ström. Fotograf: Hendrik Zeitler

[...]

salta jorden
bränn marken
lägg sten i cirklar
riktat mot solen
lägg granris
salvia
rosmarin

alrunan skördas
sådd av en hängd mans säd
vid galgbacken dödas
hunden som grävt den opp
som gett sitt liv för häxans havande kropp
runor ristas
göms under madrass av halm
nattskatteväxt
ger liv
fyller buk
nu ska du aldrig mer bliva sjuk

fäster hästens
sko
med öppningen uppåt
så turen inte rinner ut
över ingången
till mitt hem

[...]

→ Tjolöholms slott. s.54-55, 62.
Fotograf: Ann Eringstam

ATT SE DUBBELT

Danielle Cudmore, litteraturvetare och universitetslektor

”Deras kroppar var gjorda av luft och de rörde sig både i luften och under jorden. De ansågs vara rädda för järn, men förstod naturen mycket bättre än människan.”

I en litteraturhistorisk exposé som sträcker sig från tidigt 1300-tal fram till våra dagar reflekterar Danielle Cudmore hur olika författare och tänkare beskrivit de osynliga och förhållandet mellan konst och förtrollning.

Kom, drick oss ur månens skål,
smaka den bleke förtrollarens safter,
kasta vid vägen ert fasta stål,
sänk er i Kaos’ formlösa krafter!
Men åt solen i stormande höst
bygga ni tempel till skydd mot natten.
Vi söka ve som en rusande tröst --
vi äro vind, vi äro vatten!

(”Elementandar” ur *Gömda land* av Karin Boye)

O/SYNLIGA VÄRLDAR

I Geoffrey Chaucersz *Canterburysägner* från slutet av 1300-talet säger Frun från Bath, i den sägentext som bär hennes namn, att älvorna har försvunnit på grund av heliga tiggarmunkar och deras böner. Där älvor en gång vandrade går nu tiggarmunkar ”så tätt som smolk i solen.” Kvinnor kan nu gå utan att trakasseras av någon mara, förutom av tiggarmunken själv då, men han gör inte mer skada än att besudla en. Richard Firth Green, expert på engelsk litteratur under sen medeltid, noterar att det återspeglar kyrkans tendens att beblanda älvor och demoner, och viljan att driva bort dem med hjälp av bönen. Så, långt före protestantismens ankomst och den vetenskapliga revolutionens genomslag verkade älvorna redan ha dragit sig undan eller tvångsförflyttats till blotta minnet. Enligt Frun från Bath är det inte uteslutande positivt.

Tre hundra år senare, i början av 1690-talet, skrev två protestantiska präster på båda sidor av Atlanten två väldigt olika texter som försvarade inte bara den fortsatta existensen utan även immanensen av älvor och osynliga världar. Prästerna Robert Kirk och Cotton Mather presenterade i sina texter bevis för förekomsten av osynliga världar och varelser. För dem var den osynliga världen lika verklig som den synliga. Att förneka den och dess varelser var som att förneka Gud, en trend hos dåtida ”saddukéer” (ateister och rationalister) som oroade de båda prästerna.

I texten *The Secret Commonwealth of Elves, Fauns & Fairies*, skrev Kirk som var präst i det skotska höglandet, med stor öppenhet ner sina gaelisktalande församlingsbors föreställningar om älvor och förmågan till en ”Second Sight”. För Kirk myllrade hela universum av synliga och osynliga varelser. De hade ofta längre eller cykliska liv, annorlunda sedvänjor och moral. Varelserna var varken goda eller onda. Deras kroppar var gjorda av luft och de rörde sig både i luften och under jorden. De ansågs vara rädda för järn, men förstod naturen mycket bättre än människan. Förmågan som kallades ”Second Sight” var medfödd eller förvärvad och gjorde att vissa människor kunde blicka in i framtiden eller se den för andra osynliga världen. Allt detta, skriver Kirk, är ”våra medvarelsers artiga strävanden i den osynliga världen att övertyga oss [...] om en gudom”. För Kirk var det naturliga och det övernaturliga helt enkelt olika sidor av samma undran.

Cotton Mather har nått ett större erkännande än Robert Kirk – han var präst, vetenskapsman och slavägare från Boston. I sin text *Wonders of the Invisible World* utgick Mather från de ökända häxprocesserna i Salem, Massachusetts (min hemstat) som bevis för både häxkonstens verklighet och faran från demoniska anfall. Bevisen skulle rättfärdiga häxprocesser och avrättning av häxor. I Salem hängdes nitton ”häxor” och en torterades till döds. Många dömdes på grund av att drömmar och visioner om den anklagade ansågs räknas som bevis i domstolen. I sina framställningar lånade Mather från den brittiske filosofen Joseph Glanvills skrift *Saducismus Triumphatus* som skrevs tio år tidigare. Även Glanvill och hans anhängare ville bevisa häxors och demoners — och därför det gudomligas — existens. Senare utgåvor av texten inkluderar information om en häxprocess i Mora som väckte stor uppmärksamhet även utanför Sverige. Därför är det mycket sannolikt att Mathers tankar kring häxor påverkades av att ha läst om just svenska häxprocesser och föreställningar om den osynliga världen.

Ungefär samtidigt som häxprocesserna i Mora ägde några liknande rättegångar rum på andra håll i Sverige där människor anklagades för sexuella möten med naturväsen som skogsråret, näcken och havsfrun. Historikern Mikael Häll beskriver hur populär folktro, kvarlevor av medeltida scholasticism, och upplysningens rationalitet sammanflätades och krockades i diskursen kring erotiska naturväsen. Vetenskapsmän som Carl von Linné såg naturväsen som möjliga ”länkar” mellan människor och djur. Eller så avfärdades de helt som bondefolkets vidskepelse. Samtidigt jämfördes människor som bröt mot samhällets normer med naturväsen i tidens vetenskapliga skrifter. Hälls fascinerande doktorsavhandling *Skogsråret, näcken och djävulen. Erotiska naturväsen och demonisk sexualitet i 1600- och 1700-talens Sverige* (2013) lyfter ingående fram rättsprotokoll med resonemang om naturväsens verklighet och beskaffenhet. Någon som ansågs haft samlag med naturväsen anklagades oftast för tidelag, en anklagelse som både omfattade synen på naturväsens särpräglade art och tilldelade dem en juridisk kategori.

Naturväsen sprängde gränserna mellan människa och djur, ängel och demon, det synliga och det osynliga, det verkliga och det påhittade. Under den tidiga modernitet var den osynliga värld där älvor och naturväsen hörde hemma ingen förlegad vidskepelse. Sedan dess har den värld som vi nu förknippar med magi, förtrollning och det övernaturliga, ständigt växlat mellan att dra sig undan och vara synlig. Den har också omtolkats, och både dolts från och lyfts fram i synen på vad den innebär att vara modern.

AV/FÖRTROLLAD MODERNITET

Den vedertagna föreställningen är att de som ser sig själva som moderna européer eller amerikaner (en bråkdel av alla människor som levt eller lever på jorden) har en världssyn grundad i en instrumentell bild av jord och ande. Den tyske sociologen Max Weber, som var verksam i skiftet mellan 1800- och 1900-talen, kallade det för ”världens avförtrollning” (*Entzauberung der Welt)*. I en reflekterande text om Webers idéer, *Disenchantment, Enchantment and Re-Enchantment: Max Weber at the Millennium*, beskriver den brittiske sociologen Richard Jenkins avförtrollning som ”den historiska processen genom vilken den naturliga världen och alla områden av mänsklig erfarenhet blir upplevda och förstådda som mindre mystiska och definierade som vetbara, förutsägbara och manipulerbara av människor; erövrade av och införlivade i vetenskapens och den rationella fostrans tolkningsprinciper. I en avförtrollad värld går allt att förstå och tämja, även sådant som för tillfället inte är begripligt eller har tämjts.” Enligt Weber präglades avförtrollningen av magins tillbakagång samtidigt som byråkratin hårdnade. Byråkratin skapade en ”järnbur” (S*tahlharte Gehäuse*) som fångade människorna i ett effektiviseringssystem som hindrade kreativitet. Kom ihåg då att älvorna avskyr järn.

Hur populär och självklar den här berättelsen än verkar är den knappast fullkomlig.

Förmågan som kallades ”Second Sight” var medfödd eller förvärvad och gjorde att vissa människor kunde blicka in i framtiden eller se den för andra osynliga världen.

Den digitala världen är den immateriella världen par excellence. Men i stället för att vara osynlig är den hyper-synlig.

Någon enkelriktad ”avförtrollning” motbevisas av de många esoteriska och ockulta rörelser som existerat och fortsätter att frodas. I västvärlden har rörelser som teosofin, the Golden Dawn och Thelema, surrealismen, New Age, neopaganismen, ny animism, vital materialism, men likaså Instagram- och TikTok-häxor på olika sätt förespråkat det osynliga, det underliga eller den andliga immanensen i den levande världen. Därför, skriver Jenkins, måste avförtrollningen ”erkännas som en integrerad del av modernitet. Inte bara som en konsekvens eller en reaktion, utan mitt i dess hjärte.” Flera tänkare har under olika tider varit inne på likande spår. Den nutida franske filosofen Bruno Latour hävdar att vi aldrig har varit moderna. Således argumenterar den amerikanska historikern Jason Josephson-Storm för att vi aldrig har avförtrollats.

Även Frankfurtskolan, med sin tvärvetenskapliga skolbildning inom samhällsteori och kritisk filosofi som växte fram under 1930-talet, såg avförtrollningen som ett slags förtrollning i kapitalismens och dess institutioners tjänst. Antropologen Michael Taussig utvecklar detta i essän *The Corn Wolf: Writing Apotropaic Texts* och skriver att diskursen inom akademin (där jag ibland hör hemma) och andra institutioner är mer magiska än vad själva magin någonsin kunde vara. Detta eftersom de gör anspråk på att representera verkligheten och använder magin för att framstå som att de inte alls har någon koppling till magi. Något likande uttrycks av kulturkritikern J.F. Martel i essän *We are Ghosts. This is Hades* (2024). Han skriver att ”långt ifrån att vara avförtrollade, har vi aldrig känt en sådan bländning som den trollbindande prakten av det senkapitalistiska spektaklet. Trollkonsten som en gång var begränsad till hemliga kabaler och kätterska sekter är nu rutinoperationer. Överallt överträffar bilder saker; överallt överträffar det imaginära det materiella.”

Den digitala världen är den immateriella världen par excellence. Men i stället för att vara osynlig är den hyper-synlig. Den är en spektral fantasmagori av klickar, swipes, blippar, bots, av personan och fake news. Det slår mig att en avatar, en AI-bot eller en online persona inte skiljer sig så mycket från älvors eller demoners eteriska, skira kroppar. Luft och spindelväv har ersatts av pixlar och bytes. Det här är vad den franske sociologen Jean Baudrillard kallade för ”hyperrealitet”, där bildvärlden överskrider, övertrumfar, sammanflätas med och sätter sin prägel på den fysiska verkligheten. En värld dominerad av skärmar osynliggör de naturresurser som krävs för att träna AI och lagra data, och döljer den fysiska arbetsinsats som möjliggör online shopping med ett klick. Det synliga och det osynliga, det dolda och det avtäckta, det fysiska och det eteriska, det esoteriska och det exoteriska – allt detta samexisterar idag på ett slående sätt som påminner om de älvor och naturväsen i Kirks *Secret Commomwealth* från början av 1690-talet.

ATT SKAFFA ”THE SECOND SIGHT”

Så, det hela kanske handlar om att se genom järnburens galler och befria eller återskapa förtrollningen. För att göra det kan man behöva utveckla sin förmåga till att inneha ”the Second Sight”, ett begrepp som

egentligen saknar en direkt svensk översättning, men som skulle kunna benämnas som dubbelseende eller en siargåva. Det är ingen ny idé att konst — all slags konst — kan bidra till detta. Att möta konsten, skriver litteraturkritikern Rita Felski i en reflektion om ”förtrollning” som litterärt begrepp, är en ”bekräftelse av förundran som är potentiellt upplivande, energigivande, till och med etisk, och som uppmuntrar en hållning av öppenhet och generositet mot världen. Omvänt upprepar och förstärker diskursen om besvikelse själva tillståndet den beskriver, och sänker oss allt djupare in i tomrummet av en nedslående, självförtärande skepticism.” Med andra ord: förtrollning. Litteraturkritikern och filosofen J. Hillis Miller menar att detta kan upplevas i mötet med både realistiska och fantastiska verk, och med ”hög” såväl som ”låg” kultur. Han beskriver litteraturens skildringar av verkligheten/realismen som ett slags magi.

Ett av de mest kända skönlitterära grepp är *främmandegöring*. Det myntades av den sovjetiske litteraturkritikern, författaren och lingvisten Viktor Sjklovskij, som tillsammans med de andra ryska formalisterna studerade det specifikt litterära i en text. Sjklovskij menade att språket i till exempel en dikt är annorlunda än det vi använder när vi dagligen kommunicera med varandra. I poesin används språket på ett sätt som bryter mot det vardagliga språkets regler och därmed också mot våra invanda föreställningar av världen. Främmandegöringseffekten innebär då att ett visst språkbruk kan leda till att det bekanta upplevs som främmande och vice versa. Därmed skapas det en form av synvända hos läsaren, alltså en slags ”the Second Sight.” Eftersom jag kallar mig själv för litteraturvetare ska jag avsluta den här reflektionen med två mer nutida skönlitterära verk som uppmuntrar läsare att se annorlunda, att se ”dubbelt”.

China Miévilles *The City & the City* (2009) handlar om att både se och inte se andra världar. Romanen utspelar sig i två överlappande städer som samexisterar på en och samma plats men som har egna invånare och strukturer. Stadsbor i den ena staden måste lära sig att bortse från de andra, samtidigt som de ständigt övervakas och straffas om de skulle beskåda eller interagera med den andra världen. Effekten är häpnadsväckande och kuslig. Det hela blir ännu mer obehagligt när protagonisten, en detektiv, måste beträda den andra staden för att lösa ett mord. Då tvingas han ”blunda” för sin egen stad. Romanen belyser hur en modern övervakningsstat kontrollerar vad människor tillåts se och hur de själva får synas, och därmed kontrolleras också deras beteenden. Romanen pekar på de saker som folk väljer att inte se. Tänk till exempel på förbigående som utan en blick passerar hemlösa på gatan som om de befann sig i två helt olika världar. Det häpnadsväckande i Miévilles roman avtäcker olika lager av det vardagliga.

En annan nutida roman där främmandegöringseffekten används är *Urminnes tecken* (2000), som är en mindre läst pärla av Kerstin Ekman. Ekman skriver utifrån perspektivet av *de andra*, naturväsen som bebor de jämtländska skogarna och fjällen. De är varken människor eller djur, utan något mitt emellan. De har ”hundögon” och ibland framstår de som ”dimtussar”. Den större delen av romanen berättar om deras vardagliga strider, politik, kärleksaffärer, familjeliv, förlust och sorg. Deras liv normaliseras helt och många händelser som egentligen orsakas av magi förstås av läsaren som resultat av helt naturliga orsaker. I en dialog varnar en av ”de andra” sina barn för att gå för långt in i skogen och säger: ”Uldorna kan ta er […] Uldorna tar barn. Det vet vi. Det har de gjort sedan urminnes tider.” Men pappan är skeptisk. ”Förresten kanske vi är uldor själva,” säger han. I romanens avslutande del spränger Ekman känslan av realism när två unga protagonister träder in i fjället Gjiela och möts av ett under som varken de själva eller läsaren kan förklara utan endast uppleva. (Jag ska inte spoila. Läs boken!) Ekman

→ Fotograf: Davor Abazovic

förvandlar allt till något främmande och underligt igen. Jag blev nästan andfådd när jag läste det här stycket, som om jag hade slungats rakt in i hjärtat av ett stort mysterium. Det som är kvar, som förankrar texten, är fjället och skogen, som befinner sig under ett ständigt hot att förvandlas till ett kalhygge, och de varelserna som bebor dem.

För Kerstin Ekman liksom författaren China Miéville, och på samma sätt som det var för Frun från Bath och Robert Kirk, är *de andra* och *andra världar* immanenta i vår värld. Att ignorera dem är att ignorera — eller, ännu värre, att glömma — en viktig del av världen.

Slutligen, om jag måste välja mellan teknokapitalismens avförtrollning och den levande världens immanens med de o/synliga varelser som befolkar den; mellan internet-troll och skogstroll, ansluter jag mig hellre till *de andra*, till älvorna, skogsrået och näcken och alla deras/våra besläktade andar.

Så släpper jag ner svansen och så skall
Jagh åth Skogen gåå.

RESIDENS- OCH UTSTÄLLNINGSTEAM

Stina Edblom, konstnärlig ledare Art Inside Out
Davor Abazovic, kulturproducent Art Inside Out
Lars Fridén, kulturproducent Art Inside Out
Magdalena Kasper, slottsintendent Tjolöholms slott
Ann-Ci Warlöv, lokal koordinator Kungsbacka kommun
Josefine Karlsson, konstpedagog
Attila Urbán, filmdokumentation
Dan Lissvik, utställningstekniker
Kim Björnson, utställningstekniker

Medverkande konstnärer: Ann Eringstam, Kayo Mpoyi, Jesper Thour, Karin Drake & Tilda Lovell

Tack till alla som på olika sätt bidragit till residenset, konstnärernas arbeten och utställningen. Ett särskilt tack riktas till Pär Connelid, Susanne Nylund Skog, Klara Ström, Katarina Bonnevier, Linda Fagerström, Katarina Pirak Sikku, Danielle Cudmore, Anna Ryman Bruks, Ola Persson och Musik Hallandia samt Magdalena Kasper och all personal på Tjolöholm slott.

ART INSIDE OUT

Art Inside Out är en nomadisk konstinstitution som välkomnar nationellt och internationellt verksamma samtidskonstnärer till Halland. Utifrån tematiska residensvistelser skapar konstnärer nya verk förankrade i lokala sammanhang. Med hela regionen som arena intar Art Inside Out nya och för konsten oväntade platser; både i stad och på landsbygd. Genom utställningar och program bjuder Art Inside Out in Hallands invånare till nya konstupplevelser och publika möten. Art Inside Out drivs av Region Halland tillsammans med Hallands sex kommuner. AIO Journal ges ut två gånger per år.

KOLOFON

Glömda världar
AIO Journal #17

Text: Stina Edblom, Davor Abazovic, Katarina Bonnevier, Linda Fagerström, Kayo Mpoyi, Katarina Pirak Sikku, Klara Ström, Danielle Cudmore

Fotografi: Hendrik Zeitler (alla uppslag förutom när det står annat), Ann Eringstam, Stina Edblom, Davor Abazovic

Grafisk form: Hanna Bergman

Redaktörer: Davor Abazovic och Stina Edblom

Redaktionellt råd: Stina Edblom, Davor Abazovic, Lars Fridén, Christina Kall

Tryckt på Ljungbergs
Upplaga: 400
ISBN nr: 978-91-987510-5-5
Copyright: Art Inside Out 2024

ART INSIDE OUT